

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نقش مدیریتی زن در حفظ و تقویت بنیان خانواده از منظر آیات و روایات

فاطمه عرفانی^۱

^۱ (طلبه سطح ۲ ، مدرسه علمیه الزهرا (س) گرگان، fmarziyeh74222@gmail.com

چکیده

هدف از این پژوهش، بررسی نقش مدیریتی زن در حفظ و تقویت بنیان خانواده از منظر آیات قرآن کریم و روایات معتبر شیعی است. خانواده به عنوان نخستین و بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی، بیشترین تأثیر را در شکل‌گیری شخصیت فرد و سلامت جامعه دارد و زن، با ایفای نقش مدیریتی خود، محور اصلی ثبات و پویایی آن به‌شمار می‌رود. روش تحقیق به‌کاررفته در این مطالعه، توصیفی-تحلیلی است که با گردآوری داده‌ها از منابع کتابخانه‌ای شامل قرآن کریم، احادیث معتبر شیعه و آثار پژوهشی مرتبط، به تحلیل مفاهیم و استخراج شاخص‌های مدیریت زنانه پرداخته است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که مدیریت زن در خانواده دارای ابعاد چندگانه‌ای است که شاخصه‌هایی چون مسئولیت‌پذیری، مدیریت نرم و عاطفی، تدبیر و خردمندی، صبر و تحمل در برابر ناملازمات، و همکاری و مشورت با همسر را شامل می‌شود. همچنین، این نقش مدیریتی به عنوان راهبردی کارآمد قادر است در برابر چالش‌های خانواده معاصر نظیر تضعیف ارزش‌های اخلاقی، فشارهای اقتصادی، تهدیدهای فضای مجازی و تغییر نقش‌های اجتماعی ایستادگی کند و زمینه‌ساز حفظ و تقویت بنیان خانواده اسلامی گردد. این مطالعه تأکید می‌کند که تقویت جایگاه مدیریتی زن و بهره‌گیری از آموزه‌های دینی در این حوزه، یکی از مؤثرترین راهکارها برای پایداری خانواده و تعالی جامعه است.

کلیدواژه‌ها: خانواده اسلامی، زن، شاخصه، مدیریت، نقش زن.

مقدمه

خانواده در اندیشه اسلامی، بنیادی‌ترین و ریشه‌دارترین نهاد اجتماعی و تربیتی است که سلامت آن با سلامت جامعه پیوند مستقیم دارد. این نهاد، نخستین بستر شکل‌گیری شخصیت انسان، پرورش عواطف، تقویت ارزش‌های اخلاقی و انتقال فرهنگ دینی است. قرآن کریم در توصیف هدف ازدواج، خانواده را محل آرامش و مودت معرفی می‌کند و می‌فرماید: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً»^۱ این آیه بیانگر آن است که زن در ساختار خانواده، محور ایجاد سکونت قلبی و روحی است و نقش او صرفاً به ابعاد زیستی و خانگی محدود نمی‌شود. در منابع اسلامی، زن به‌عنوان مدیر داخلی خانواده معرفی شده است؛ مدیریتی که جلوه‌های آن در تدبیر عاطفی، تربیتی، اقتصادی و روانی نمود می‌یابد و حفظ بنیان خانواده بدون ایفای این نقش امکان‌پذیر نیست. پیامبر اکرم (ص) در حدیثی فرمودند: «الْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ عَلَى بَيْتِهَا وَوَلَدِهَا وَهِيَ مَسْئُولَةٌ عَنْهُمْ: زَنْ، سَرِيسْت و مدیر خانه شوهر و فرزندان است و درباره آنان مورد سؤال قرار می‌گیرد»^۲. این روایت به‌روشنی جایگاه مدیریتی زن را در خانواده نشان می‌دهد؛ جایگاهی که در شرایط کنونی با فشار بحران‌های اجتماعی و فرهنگی بیش از گذشته اهمیت یافته است.

در جهان معاصر، خانواده با چالش‌هایی جدی مواجه شده است؛ از جمله نفوذ فرهنگ غربی، افزایش تعارضات خانوادگی، کاهش همبستگی عاطفی، فشارهای اقتصادی و تأثیرات مخرب رسانه‌های بی‌ضابطه. در چنین شرایطی، بازخوانی جایگاه زن در خانواده به‌عنوان رکن مدیریتی و محور انسجام، ضرورتی مضاعف یافته است. زن در خانواده اسلامی نه یک عنصر منفعل، بلکه مدیری مدبر است که با تدبیر نرم، محبت، حکمت رفتاری و برنامه‌ریزی درونی، خانواده را از فروپاشی مصون می‌دارد. غفلت از این جایگاه، یکی از عوامل اصلی سستی بنیان خانواده در جوامع امروزی است. این پژوهش با بازشناسی دقیق ابعاد مدیریت زن در پرتو آیات و روایات، می‌تواند الگویی بومی و اسلامی برای تحکیم خانواده ارائه دهد و به سیاست‌گذاری‌های

^۱ (روم: ۲۱ «و از نشانه‌های او این که برای شما از جنس خودتان همسرانی آفرید تا نزد آنان آرامش یابید و میان شما مودت و رحمت قرار داد.»

^۲ (بخاری، صحیح بخاری، ج ۳، ص ۱۲۵. (به نقل از کتابخانه احادیث شیعه :
[https://www.hadithlib.com/hadithtxts/view/300650]

فرهنگی و تربیتی کمک کند. مطالعه پیشینه علمی نشان می‌دهد که پژوهش‌های گوناگونی درباره نقش زن در خانواده انجام شده است. از جمله؛ پناهی (۱۳۹۲) در مقاله «مبانی نظری نقش مدیریتی مرد در خانواده با رویکردی روان‌شناختی»^۱ نشان داده که مرد بیشتر متولی مدیریت کلان خانواده است و مدیریت داخلی و عاطفی خانه عمدتاً بر عهده زن قرار دارد. همچنین بنی اسدی (۱۳۹۹) در مقاله «نقش زن در استحکام خانواده با الگوگیری از فرهنگ غنی اسلامی»^۲ تأکید کرده که تدبیر زنانه، گذشت و مهربانی مهم‌ترین عوامل تحکیم بنیان خانواده‌اند. باقری (۱۴۰۰) در کتاب «وظایف مدیریتی زن و مرد در خانواده از دیدگاه فقه امامیه»^۳ با تحلیل منابع فقهی شیعه اثبات کرده که بسیاری از وظایف اجرایی و تربیتی خانواده به زن سپرده شده و این مسئولیت‌ها جایگاه مدیریتی او را تثبیت می‌کند. همچنین امانی (۱۳۹۰) در مقاله «جایگاه و نقش زن در آرامش خانواده»^۴ نشان داده که زن با نرم‌خویی، تفاهم و مدیریت روانی، نقش اصلی در ایجاد آرامش خانوادگی دارد.

با وجود ارزش علمی پژوهش‌های پیشین، اغلب آن‌ها به بررسی ابعاد عمومی نقش زن در خانواده بسنده کرده‌اند و کمتر به تبیین جامع «مدیریت زن» با استناد همزمان به آیات و روایات اهل بیت (ع) پرداخته‌اند. همچنین تحلیل کارکرد مدیریتی زن در مواجهه با بحران‌های نوین فرهنگی و اجتماعی کمتر مورد توجه بوده است. از این‌رو، پژوهش حاضر با هدف ارائه تصویری مستند، جامع و بومی از مدیریت زن در خانواده اسلامی نوشته شده است. بنابراین، سوال اصلی پژوهش این است که:

نقش مدیریتی زن در حفظ و تقویت بنیان خانواده از منظر آیات قرآن و روایات

اهل بیت (ع) چیست؟

و در خلال آن به سؤالات فرعی زیر نیز پاسخ داده می‌شود:

۱. ابعاد و شاخص‌های مدیریت زن در خانواده اسلامی کدام‌اند؟

^۱ (مطالعات اسلام و روان‌شناسی بهار و تابستان ۱۳۹۲، سال هفتم - شماره ۱۲).

^۲ (روان‌شناسی فرهنگی زن پاییز ۱۳۹۹ - شماره ۴۵).

^۳ (انتشارات داتیس، چاپ اول).

^۴ (پژوهش نامه اسلامی زنان و خانواده تابستان ۱۳۹۰).

۲. زن در مواجهه با بحران‌های خانوادگی و اجتماعی چه نقشی در تحکیم خانواده ایفا می‌کند؟

۳. آموزه‌های قرآنی و روایی چه الگوهایی برای مدیریت زن در خانواده ارائه می‌دهند؟
بر این اساس اهداف تحقیق عبارتند از؛

۱. تبیین علمی و مستند نقش مدیریتی زن در خانواده اسلامی است.
۲. استخراج شاخص‌ها و مؤلفه‌های مدیریت زن از آیات و روایات
۳. تحلیل ابعاد عاطفی، تربیتی، اقتصادی و اخلاقی نقش مدیریتی زن
۴. ارائه الگویی کاربردی برای تحکیم خانواده در شرایط معاصر.

همچنین نویسنده در این پژوهش دارای فرضیه‌های زیر می‌باشد:

۱. زن در خانواده اسلامی نقش مدیریتی داخلی دارد که فراتر از مسئولیت‌های عاطفی است و موجب انسجام خانواده می‌شود.

۲. مدیریت فعال زن، بنیان خانواده را در برابر بحران‌های اجتماعی و فرهنگی تقویت می‌کند.

۳. آموزه‌های قرآن و روایات اهل بیت (ع) الگویی جامع برای مدیریت زن در خانواده ارائه می‌دهند

مفهوم خانواده در اندیشه اسلامی

خانواده در منابع اسلامی، بنیادی‌ترین و اصیل‌ترین نهاد اجتماعی و تربیتی به‌شمار می‌آید؛ نهادی که نخستین مدرسه انسان و سرچشمه اصلی رشد اخلاقی، معنوی، اجتماعی و حتی اقتصادی اوست. در نگاه اسلام، خانواده نه تنها یک اجتماع زیستی و قراردادی میان زن و مرد نیست، بلکه دارای هویتی الهی و کارکردی قدسی است که بخشی از نظام تکوینی و تشریعی خداوند محسوب می‌شود. علاوه بر آیه ۲۱ سوره رم که در مقدمه بیان شد، در منابع روایی نیز این معنا تأکید شده است. پیامبر اکرم (ص) فرمودند: « مَا بُنِيَ فِي الْإِسْلَامِ بِنَاءً أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ، وَأَعَزَّ مِنَ التَّزْوِيجِ: دَرِ اسْلَامِ هِیچ بنایی نزد خداوند محبوب‌تر از ازدواج و تشکیل خانواده

مسئولیت‌پذیری و گذشت در خانواده را تهدید کرده است.^۱ این آسیب‌ها موجب می‌شود زن در ایفای نقش مدیریتی خود، با دشواری‌های بیشتری مواجه شود؛ چرا که فضای خانواده دیگر آن ثبات روانی و معنوی گذشته را ندارد و زن باید با تلاش مضاعف، این خلأها را جبران کند.

از سوی دیگر، تغییر نقش‌ها و انتظارات اجتماعی نسبت به زنان و مردان، یکی دیگر از چالش‌های مهم است. زنان امروز در کنار نقش‌های خانوادگی، به فعالیت‌های بیرونی و اشتغال روی آورده‌اند که گاه با فشارهای روانی و تعارض‌های نقش مواجه می‌شوند.^۲ این امر می‌تواند مدیریت نرم و موثر زنانه را تحت تأثیر قرار دهد؛ زیرا تقسیم توجه و انرژی بین خانه و بیرون، فرایند تدبیر و مراقبت از خانواده را پیچیده‌تر می‌کند.

تکنولوژی و فضای مجازی نیز به عنوان تهدیدی نوظهور، نقش ویژه‌ای در تغییر ساختار خانواده دارد. دسترسی گسترده به محتوای غیر اخلاقی، کاهش ارتباطات رو در رو و افزایش تنهایی اعضای خانواده، بستر تعارض و بی‌اعتمادی را فراهم ساخته است.^۳ این پدیده‌ها مدیریت عاطفی و تربیتی زن را که مبتنی بر تعامل و حضور فعال در خانواده است، به چالش می‌کشد و نیازمند سازگاری و هوشمندی بیشتر در نقش مدیریتی اوست. همچنین، بحران‌های اقتصادی و فقر نیز فشارهای زیادی بر خانواده وارد می‌کنند که می‌تواند منجر به افزایش تنش‌ها و کاهش کیفیت زندگی خانوادگی شود. در این شرایط، نقش مدیریتی زن نه تنها در حفظ انسجام خانواده بلکه در مدیریت منابع مالی و معنوی اهمیت دوچندان می‌یابد.

در نهایت، افزایش ناهنجاری‌های اجتماعی مانند طلاق، خشونت خانگی و بی‌توجهی به تربیت فرزندان، آثاری مخرب بر ساختار خانواده دارد که زن به عنوان مدیر خانواده باید با آگاهی و توانمندی، ضمن پیشگیری، در ترمیم و بازسازی خانواده نقش ایفا کند.

بنابراین، تهدیدهای متنوع و پیچیده امروز خانواده، نقش مدیریتی زن را با چالش‌های نوینی روبرو ساخته است که نیازمند تقویت دانش، مهارت‌ها و حمایت‌های همه‌جانبه برای حفظ و تقویت بنیان خانواده اسلامی است. این شرایط ایجاب می‌کند که زن علاوه بر مهارت‌های سنتی مدیریت عاطفی، تدبیر و صبر، توانمندی‌های نوین تربیتی، ارتباطی و روان‌شناختی را نیز

^۱ (جباری، خانواده و چالش‌های تعارض با نوجوان، ص ۴۲).

^۲ (خیاط، حقوق و مزایای زن در عصر حاضر، ص ۷۸).

^۳ (جباری، خانواده و چالش‌های تعارض با نوجوان، ص ۵۶).

در خود پرورش دهد تا بتواند خانواده را در برابر این آسیب‌ها مقاوم سازد و نقش حیاتی خود را به بهترین نحو ایفا کند.

به عقیده نگارنده برای حل چالش‌ها و تقویت نقش مدیریتی زن در خانواده در شرایط تهدیدهای معاصر، می‌توان چند راهبرد عملی و مؤثر را پیشنهاد داد:

اول، تربیت دینی و معنوی فرزندان باید در اولویت قرار گیرد. زن به عنوان مدیر خانواده، باید با ایجاد محیطی سرشار از یاد خدا، آموزش مفاهیم اخلاقی و دینی، و پرورش ارزش‌هایی چون صداقت، وفاداری و گذشت، بنیان خانواده را مستحکم کند. این تربیت نه تنها مانع تأثیرگذاری فرهنگ‌های سکولار بر فرزندان می‌شود، بلکه فرزندان را برای زندگی در جامعه‌ای مبتنی بر اصول اسلامی آماده می‌سازد.

دوم، ایجاد هماهنگی و همکاری بین همسران و اعضای خانواده است. مدیریت زنانه باید مبتنی بر تدبیر، مشورت و همراهی با همسر باشد تا تصمیم‌گیری‌ها همسو با اهداف خانواده اسلامی باشد. این هماهنگی، انسجام خانواده را افزایش داده و توان حل تعارضات را ارتقا می‌دهد.

سوم، کنترل و هدایت استفاده از فناوری و فضای مجازی است. زن باید با آگاهی و هوشمندی، دسترسی فرزندان به محتوای اخلاقی و دینی را تنظیم کند و به جای انزوا، فرصت تعامل و گفت‌وگوی خانوادگی فراهم سازد. استفاده از محتوای فرهنگی و آموزشی مناسب، موجب رشد تربیتی و معنوی اعضای خانواده می‌شود.

چهارم، توجه به نقش اقتصادی و مدیریت منابع خانواده است. زن باید ضمن پرورش مهارت‌های مالی، هم کیفیت زندگی را حفظ کند و هم اصول اعتدال و قناعت اسلامی را در خانواده نهادینه سازد. این امر به کاهش فشارهای اقتصادی و جلوگیری از تنش‌ها کمک می‌کند و خانواده را در مسیر زندگی مطابق آموزه‌های دینی نگه می‌دارد.

و پنجم، تقویت ارتباطات معنوی و حضور فعال در جامعه اسلامی است. زن با مشارکت در فعالیتهای فرهنگی و دینی، حضور اجتماعی مثبت و حمایت از ارزش‌های اسلامی، می‌تواند الگوی رفتاری فرزندان و دیگر اعضای خانواده باشد و تأثیر خانواده را در جامعه گسترده‌تر کند.

نتیجه گیری

عصر غیبت خانواده به عنوان رکن بنیادین هر جامعه، زیربنای سلامت فردی، اجتماعی و فرهنگی است و نقش مدیریتی زن در حفظ و تقویت این نهاد، از اهمیت بی‌بدیلی برخوردار است. بررسی دقیق آیات قرآن کریم و احادیث معتبر اهل بیت (ع) نشان می‌دهد که زن در خانواده اسلامی، نه تنها مسئولیت‌پذیر و پاسخگو نسبت به تربیت فرزندان و اداره امور داخلی خانه است، بلکه مدیری نرم‌خو، عاطفی، خردمند و صبور است که با تدبیر و همکاری فعال، فضای خانواده را برای رشد، آرامش و پایداری مهیا می‌سازد. آیات نورانی مانند آیه ۲۱ سوره روم به روشنی جایگاه زن را به عنوان منبع مودت و رحمت در خانواده معرفی کرده و نقش مدیریتی او را در ایجاد آرامش روانی و استحکام بنیان خانوادگی تأکید می‌کند. در کنار آن، روایات متعددی شاخصه‌هایی چون مسئولیت‌پذیری، مدیریت نرم، تدبیر و خردمندی، صبر و همکاری را به عنوان ارکان این نقش مدیریتی بیان کرده‌اند که هر یک به گونه‌ای مکمل دیگری است و ترکیب آن‌ها چارچوبی کامل برای ایفای نقش زن در خانواده فراهم می‌آورد.

اما خانواده امروز با تهدیدهای فراوانی نظیر تضعیف ارزش‌های اخلاقی، تغییر نقش‌های اجتماعی، نفوذ فضای مجازی، بحران‌های اقتصادی و افزایش ناهنجاری‌های اجتماعی مواجه است که مدیریت زن را با چالش‌های جدی روبه‌رو ساخته است. در این میان، نقش مدیریتی زن به عنوان راهبردی حیاتی و چندوجهی نمایان می‌شود که با تقویت انسجام عاطفی، مدیریت خردمندانه منابع، صبر و تحمل در برابر مشکلات، و ایفای نقش تربیتی و مشارکتی، می‌تواند خانواده را در برابر این تهدیدها مقاوم سازد و سلامت و پایداری آن را تضمین کند. بنابراین، ضرورت دارد که جایگاه و نقش مدیریتی زن در خانواده از منظر آموزه‌های دینی بیش از پیش شناخته و حمایت شود و زن با تقویت دانش و مهارت‌های مدیریتی، تربیتی و ارتباطی خود، به عنوان یکی از مهم‌ترین سرمایه‌های اجتماعی در جهت تقویت بنیان خانواده اسلامی فعالیت نماید. در نهایت، توجه به این نقش اساسی می‌تواند راهگشای مشکلات متعدد خانواده‌های امروز و عاملی برای تعالی و پیشرفت جامعه اسلامی باشد.

فهرست منابع

- ❖ قرآن کریم
- ❖ نهج البلاغه
- ❖ رساله حقوق امام سجاد (ع)
- ۱. اربابی مجاز، مصطفی (و همکاران)، "واکاوی مفهوم قرآنی سکینه و تبیین نسبت آن با ارتقای سلامت معنوی خانواده"، مجله سلامت معنوی، شماره ۲، مهر ۱۴۰۱.
- ۲. اسحاقی، حسین، مبانی و راهبردهای جهاد اقتصادی، قم: نشر هاجر، چاپ اول، ۱۳۹۰ ه.ش.
- ۳. جباری، طاهره، بهرامی، معصومه، خانواده و چالش‌های تعارض با نوجوان، تهران: نشر آزمون یار پویا، چاپ اول، ۱۳۹۵ ه.ش.
- ۴. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشرعیه، قم: آل البيت لاحیاء التراث، چاپ اول، ۱۴۱۴ ه.ق.
- ۵. خیاط، محمدیهثم، حقوق و مزایای زن در عصر حاضر، ترجمه: صالحی، علی‌آقا، تهران: نشر احسان، چاپ اول، ۱۳۹۸ ه.ش.
- ۶. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ترجمه: ولی، حسین، قم: انتشارات دارالثقلین، چاپ چهارم، ۱۳۹۳ ه.ش.
- ۷. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، بیروت: دار احیاء التراث العربی، [بی‌جا]، ۱۴۰۳ ه.ق.
- ۸. مدنی بحستانی، سید محمود، موسوعه کلمات الامام امیرالمؤمنین (ع)، [بی‌جا]: [بی‌جا]، [بی‌تا].
- ۹. مطهری، مرتضی، نظام حقوق زن در اسلام، تهران: انتشارات صدرا، چاپ سی ام، ۱۳۹۲ ه.ش.
- ۱۰. ملک مطیعی، زهرا، مدیریت امور اقتصاد خانواده، مشهد: انتشارات بوی شهر بهشت، چاپ اول، ۱۳۹۰ ه.ش.

۱۱. نجفی ، محمد حسن ، جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام ، قم : جامعه مدرسین قم، [بی چا]، نسخه الکترونیکی.
۱۲. یکتاپورفرد، اعظم، "مدیریت زنان در اقتصاد خانواده"، فصلنامه سلمی، شماره ۱۲، ۱۳۹۹.

پایگاه‌های اینترنتی:

۱. بانک مقالات ایران : [https://www.edub.ir/]
۲. پایگاه اطلاع رسانی دفتر مقام معظم رهبری : [https://www.leader.ir/fa/]
۳. پایگاه علمی فرهنگی اعتقادی شیعه: [https://fa.al-shia.org/]
۴. کتابخانه احادیث شیعه : [https://www.hadithlib.com/]
۵. نورمگز: [https://www.noormags.ir/]